

ALPLARA MAHSUS EVLİLİK*

Burul KIDIRBAYEVA - Abdikerim MURATOY

Aktaran: Mehmet AÇA

Alplara mahsus evlilik, epik baş kahramanın kendisine uygun eşi arayıp bularak her türlü şartı yerine getirip, sınavlardan geçtikten sonra onunla evlenmesidir. Folklorcu âlimler ilkel cemiyet sisteminin dağılması dönemindeki epik eserlerin merkezi temalarının “alplara mahsus evlilik” ve “olağanüstülüklerle mücadele” olduğunu ortaya koymuşlardır. Bundan dolayı, alplara mahsus evlilik, ilk destanların esas temalarından biri olarak insanlığın bilinen tarihi devirleriyle alakalıdır. Epik baş kahramanın evlenmesi hakkındaki geleneksel epizot ve motif, çeşitli vakaların gelişiminin bütün aşamaları ve basamaklarıyla bağlı olarak muhtelif devirlerdeki aile ve nikah muamelelerine paralel bir şekilde değişerek gelişmiştir. İnsanlığın her bir devrinin en başlıca tezadı olmuştur. Halk kahramanlık destanları, bu devirlerin temel tezatlarının neticesinde meydana gelmişler ve geleneksel manzara dönüşüp gelişmelerinin her türlü aşamalarını yaşamışlardır.

Eski uruk cemiyetinin üretim araçları gittikçe farklı ailelerin eline geçip müstakil mülkiyet esas rolü oynamaya başlamıştır. Bu tür üretim araçlarına ait yeni münasebetler eski düzenin temelinden bozulmasına neden olmuştur. Bundan dolayı yeniden kurulmaya başlanan düzenle eski düzen arasında büyük

zıtlıklar, tezatlar meydana gelmiştir. Bu devir, monogamik (Tek eşlilik ortaya çıkmış ve kadınların kocalarının cemiyyetinde yaşaması gerekmiştir.) ailenin kuruluşu ile ilgilidir. Monogamik aile, ilkel cemiyet kuruluşunun ahlak normlarını, sosyal kanunlarını bozup gelişmeci inkişaf tarzında arenaya çıkmıştır. İşte bu monogamik aile için mücadele ve onu idealleştirme toplumun en başlıca ideolojik meselelerinden birisi olmuştur. Bu tarihî devir, ilk destanlardaki alplara mahsus evlilik hakkındaki konuların meydana gelmesini zaruri kılmıştır. Uruk-ataerki cemiyet şartlarında evlenme ekzogamik** esasta olmuştur. Başka elden ve uruktan kadın almak maksadıyla gitmek için batır bir grup engellerden, zorluklardan geçmeye mecbur kalmıştır. Bu tür şartlar, her türlü hüneri bilmeyi, insanın gücünü, gayretini talep etmiştir. Bu devirde anaerki münasebetlerin rolü kendi hukukunu henüz o kadar kaybetmediğinden evlenme ihtilafı çok ıstıraplı olup güçlü vaziyeti ortaya çıkarmıştır. Urukçu-ataerki cemiyet bir kaç asrı kapsayıp kendi gelişiminde tarihi aşamalara bölünmüştür. Bundan dolayı evlenme hakkındaki kahramanlık destanlarının teması da zamanında değişip her türlü varyanttaki geleneksel konuların, epik tiplerin sistemini ortaya çıkarmıştır.

Türk-Moğol halklarına ait kahra-

manlık destanlarındaki baş kahramanların evlenmek için yaptıkları mücadeleleri, türlü geleneksel konularla oluşturulmuştur. Bu geleneksel konulardan halkın eski devirdeki evlilik münasebetleri, yaşamsal gelenekler ile doğrudan doğruya ilişkilendirilmiştir. Alplara mahsus evliliğin bir kaç çeşidinin olduğunu Manas araştırmacısı E. Abdılđaev aşağıdaki gibi ortaya koymuştur:

1) Destanî-mitolojik esastaki evlilik. Burada epik kahramanlar muhtelif mitolojik hanların (Teneri-kaan, Ay-kaan, Kün-kaan, Cılan-biy, vs.) kızlarıyla evlenirler.

2) İptidai halkın hayatında olan evlenme kaide-geleneğinin sokulması. Burada epik kahramanların kızla bire bir kapışıp ve muhtelif müsabakaları kazanarak (kahramanın kız ve kızın babasının koyduğu türlü vazifeleri yerine getirmesi, engellerden geçişi, esasında bu tür sınavlara bir kaç talibin katılması ve o zaman kahramanın galip çıkışı) evlenmeleri ve müstakbel nişanlının kendi isteğine göre kahramanı seçip hayat kurması söz konusudur.

3) Halkların daha sonraki devirlerdeki cemiyet hayatındaki evlenme kaide-geleneklerinin sokulması. Burada epik kahramanlar, dünür olma yoluyla başlık verip ve zorla alıp kaçırma yoluyla evlenmişlerdir.

Batırlara mahsus evlenme temasındaki destanların eski türlerinin bilinenlerinin mühim bir kısmında, epik kahramanların alp kızlarla bire bir mücadele edip ancak galip geldikten sonra evlenmeleri hakkındaki geleneksel konu işlenmektedir. Bu türdeki geleneksel konu-

lara Türk-Moğol halklarının epik eserlerinde her türlü varyasyonlar halinde rastlanmaktadır. Mesela, Hakaslar ile Yakutların bazı kahramanlık destanlarında, Altay Türklerinin *Ay-Manıs*, Şor Türklerinin *Oglak*, Buryatların *Alamci-Mergen*, Kazakların *Talaspay Mergen*, Oğuzların *Korkut Ata Kitabı*, Başkurtların *Alpamşa men Barsın-Hılu*, vb. halk destanlarında bu geleneksel konu korunmuştur.

Alplara mahsus evlenme âdetinin geçmiş devre ait tarihî gelişimi Altaylıların destanlarında açık bir şekilde görülmektedir. Batırlara mahsus evlilik adeti ya da geleneğinin ilk aşamasına bağlı olan epik konu *Kan-Püdey* destanında görünmektedir. *Kan-Püdey* Teneri-kaanın kızı Temene-Koo'yu almak için göğe yönelir. Cılan-biy, Uzun-Kalap, Kısa-Kalap (Kalap, merhametsiz, taş kalpli anlamına gelir.) Teneri-kaanı korkutup kızına dünür olmuşlardır. Teneri-kaan: "Bu üçünü yok edersen Temene-Koo senin olsun." der. *Kan-Püdey* bir kaç yıl mücadele edip bu mitolojik canlıları öldürerek Teneri-kaana gelir. Teneri-kaan *Kan-Püdey*'e yeni bir kaç zor şart daha koşar. Üç ayıyı, üç gök boğayı, Ker balığı, vs. canlıları tutup getir diye görev verir. *Kan-Püdey* bu mitolojik canlıları pek çok zorluklarla tutup getirerek Temene-Koo ile evlenir.¹

Batırlara mahsus evlenmenin bu tipinde epik hareketler esasen mitolojik fonda gösterilmiştir. Epik konuların kuruluşu çoklukla fantastik fikir yürütmelerin neticesi tarzında görünmektedir. Epik kahramanların ve onların evleneceği nişanlıların hangi elden ve hangi

uruktan olduğu hakkında hiç bir izahat sezilmiyor. Hepsinde sadece aile kurma hakkındaki izahatla karşılaşmaktayız. Altaylıların bu tipteki destanlarının kahramanları da mitolojik kahramanlar olarak hesaplanmaktadır. Mesela, Kün-kaan, Ay-kaan, Teneri-kaan, Erlik-biy ve epik kahramanın evlenmesine engel çıkaran mitolojik canlılar: Cılan-biy, Ker-Balık, Kök-Buka, vs.

Batırlara mahsus evlilik adetinin gelişimine bağlı bir eski epik konu da güveyi ile kızın bire bir yarışmasıdır. Bu konu, pek çok halkın destanlarında görülen alp kızlar tipi ile bağlanmıştır. Kahramanlık destanlarında ekzogami geleneğine göre aile kurmada kızı almak için bir kaç talip harekete geçer. Taliplerden her birisinin evlenebilmesi için hususi yarışlar düzenlenmekte ve mükafatı hangisi kazanırsa o evlenmektedir. Taliplerin hünerini sınamada çoklukla üç yarış; at koşturma, ok atma, bire bir güreş esas olmaktadır. Yuva kurmadaki bu tür geleneğin eski dönemlerde, özellikle Orta Asya haklarında var olduğunu etnografik materyaller ortaya koymaktadır. M. Ö. 2. asrın sonunda 3. asrın başında yaşamış olan Grek yazarı Klavdiy Elian'ın yazdığı malumatında: *Saklardan kimin kızlarla evlenesi gelse onunla güreşmek zorundadır. Eğer kız yenerse yenilen kişi esir olup onun hakimiyetinde kalır. Güreşte erkek ancak kızı yendiği taktirde onu kendisinin beyliğine alabilmektedir.*² denilmektedir. Geçen asrın sonunda etnograf V. İ. Verbitskiy tarafından derlenip **Altayskie İnorodtsı** adıyla yayımlanan folklor materyallerinin içinde nesir halinde yazılan bir çok des-

tan vardır. Bu materyallerden batırlara mahsus evlilik adeti ya da geleneğinin ilk tipine giren ve *Manas* destanının iptidai tabakasını açıklayan Altaylıların *Ay-Manıs* adlı kahramanlık eposunun mazmunu inandırıcı bir delildir. Ceek ile Ay-Manıs batır evlenmek için Kan-Kız'a giderler. Kan-Kız: "Güreşince kimi yıkar-sam onu öldürürüm, eğer yıkılırsam beni yıkan kişiye varayım" deyip şart koşar. Yedi yıl boyunca güreşip, koşarak yarışır; fakat, onların ikisi de yenilirler. Ay-Manıs yeniden Kan-Kız ile güreşip koşup yarışarak sonunda galip gelir. Şart gereğince kız ona varır.³ V. M. Jirmunskiy, bu tür adetin Türk-Moğol halklarında eskiden beri korunup geldiğini ve 13. asırda dahi rastlandığını ortaya koyup bazı gerçekleri dile getirir.⁴

Bunun gibi eski epik konular *Manas* destanı halkasında da açıkça görünmektedir. Mesela, Sagımbay Orozbek uulu varyantındaki (diğer varyantlarda da üstün körü anlatılıyor) Manas ile Saykal'ın bire bir müsabakasını anmak gerekir. Bire bir müsabakada yenilen Saykal, Manasla ahrete dek yar olmak için nikahlansa Kalmak'ın Kayıpdan adlı hanının kızı Karabörk ile karşı karşıya gelip galip geldikten sonra Manas onunla evlenir. İlkel insanların dünyaya bakışı sınırlı olduğundan onlar cemiyetin ve yaratılışın her türlü değişikliklerini doğal yorumlamışlar ve onların dünyayla olan münasebetleri ilkel toplumlarda mitolojik esasta olmuştur. Bundan dolayı eski toplum kuruluşunun yıkılıp urukçu-ataerkil cemiyetin kuruluşu dönemindeki aile kurmak için yapılan mücadele, ilk batırlara mahsus evlenme

tipindeki destanların esas düşüncesini oluşturmuş ve bu tarihi devrin şiirsel yansımaları mitolojik esasta olmuştur.

Batırlara mahsus evlenme geleneğinin sonraki etabında vaka, destanî esasta olup farklı mitolojik kahramanların yer almasına bakılmaksızın devrin tarihî gerçeklerinin pek çok kısmı şiirsel açıdan gerçekçi olarak tasvir edilmiştir. Bu tipteki batırlara mahsus evlenme geleneğinde baş kahraman esasen mitolojik kahraman değil, herhangi bir halkın temsilcisi ya da hamıdır. Aslında yar arama, onu zorlukla bulma, ancak pek çok engelleri, zor işleri, buyrukları yerine getirme vasıtasıyla alma, epik geleneklerin içinde yer alan masal motiflerinin en eskilerindedir. Olağanüstü vakalar, insanı şaşırtan sihirli epizotların çoklukla kaynağı nişanlıyı arama, eş almakla başlamaktadır. Kahraman bazen altı başlı ejderhayı yenerken, bazen alevlenmiş ateşi geçip olağanüstü dağı aşip nişanlısını bulmuş ve yer altına inip kızı almak için becerikliliğini ispatlamak amacıyla her türlü vazifeleri yerine getirmiştir. Batırlara mahsus evlenme âdetinin bu tipine Kırgızların kahramanlık destanları içinde sadece *Er Töştük*'teki Töştük batırın yer altına inip Kök-döo'nün kızı Kulayım ile evlenmesi girmektedir.

Epik kahramanlarla evlenmeye çıkan kızlar, muayyen kaideler çerçevesinde kendilerinin tercihleri ve arzuları ile kahramana varmaktadırlar. Kızın ebedî yarını, yani, kocasını "hür" bir şekilde seçmesinin etnografik ve tarihi materyallere göre anaerik döneme mahsus olduğu söylenmektedir. Töştük yer

altına indikten sonra değişip kel kılığına bürünerek Kök-döo'nün evine varır. Bu sırada hanın büyümüş olan üç kızı kendilerine uygun güveyi seçmektedirler. Küçük kızı Kulayım Töştük'ü beğenip seçer. Onunla evlendikten sonra kahraman kayın atasının zor vazifelerinden, sınavlarından geçer. Bir çok mitolojik kahramanı yener. Evlenmenin her türlü tipinin tasvir edildiği destanlarda müsabakanın hangi türü olursa olsun aslında kahramanlar evlenmeden önce bunları yerine getirirler. *Töştük* destanında bu motif farklı bir şekilde verilmektedir. Kızla evlenmeden önce değil, Töştük ancak evlendikten sonra gaddar kayın atasının buyurduğu zor vazifeleri yerine getirmeye başlar. Kahramanın evlenmesi dahi en eski motiflerle tasvip edilmiş, onaylanmıştır. Töştük, hanın yanına kel kılığında varır. Kel kılığında bürünme,^{***} geçmiş insanların değişme inancıyla bağlı olan eski motiflerden birisidir. Kırgız destanlarında ise bunun gibi bir motif yoktur. Sadece masalların en eski örneklerinde az olarak görülmektedir. Bu tür değişme Hakas, Altay, Yakut, Moğol masallarında da, destanlarında da çokça görülmektedir.

...Altay kahramanı Kozın-Erkeş, Karatı-kaanın Bayım-Sur adlı kızını almak için savaşçı elbisesini giyip silah-teçhizatını alıp yola koyulur. Han, kızının eline bir kadeh kırmızı, kulan koyunun kuyruğunu verip halkı sırayla yürütür. Bayım-Sur hiç kimseyi vurmaz, halkın arakasından gelen tatarakayı (keli) vurur. Öfkelenen han halkı yineden sırayla yürütür. Kızı yine deminki keli vurur. Bundan sonra Kozın-Erkeş

kayın atasının buyurduğu bazı zor görevleri yerine getirip kızıyla evlenir.⁵ *Töş-tük* destanına göre Kök-döö büyüyen kızlarını güveye vermek isteyip güveyi seçmeyi kızların iradesine bırakır. Elleri-ne elma verir, kimi beğenirlerse elma ile vurup onunla evleneceklerdir. Elma ile vurmamak destandaki sonraki ekleme olsa gerek. Bundan dolayı bu motif halkın sözlü eserlerinde esasında kırmızı, et olarak söylenilmektedir. Elma ile vurmamak İran, Arap masallarında çok fazla görülmektedir. Mesela, *Şeh-Name*'de bu motif görülmektedir. Kök-döö el altındaki halkın hepsini toplatıp sırayla yürütür. Birinci kızı bey oğlu Bekbaçan'ı, ikinci kızı han oğlu Kanbaçan'ı vurup onlarla evlenirler. Üçüncü kızı Külayım hiç kimseye bakmaz. Tekrar tekrar sırayla yürütür; fakat kız hiç birisini de elma ile vurmaz. Sonunda unutulmuş inek çobanı keli (Töştük'ü) alıp getirirler. Kız "keli" vurup ona varır. Kızın tercihine göre halkı sırayla yürütüp elma atıp güveyi seçme Özbeklerin *Rüstem Han* adlı kahramanlık şiirinde de görülmektedir.⁶

Geçmişteki epik kahramanlarla evlenecek olan kızlar, belirli kaidelere göre kendilerinin tercihleri ve arzularıyla varmaktadır. Altay kahramanlık destanlarında bu tür motif farklı bir anlamda sahiptir. Kızlar "Bizim göbeğimiz birlikte kesilmiş, kirpiklerimiz birlikte açılmış", "Ateşim onunla birlikte yanmış, döşeğim onunla birlikte serilmiş" deyip yiğitle evlenirler. Hangi halkın sözlü eserlerinde olursa olsun hür iradeyle eş seçmenin anaerkil devirden gelen motif olduğu şüphesizdir. Bu en eski motif, *Er Töştük* destanında da korunup gelmiştir.

Kocacaş destanında da hür iradeyle eş seçme fikri dile getirilmekte, anlatılmaktadır. Fakat, burada motif daha farklı bir şekilde işlenmiştir. Karakoco'nun kızı Zulayka Kocacaş mergeni beğenip evlenir. Zulayka'nın Kocacaş'ın kötü kıyafetine bakmadan insanlık vasfını dikkate alıp münasebet kurmak için yaptığı hareketinin "çarıklıya vardı, kaftansızı sevdi" denilip tenkit edilmesi ya da akıllı kıt mirzaların dedikoduları, sınıfsal ayrımın açıkça görünüp sosyal çelişkinin derinleştiği devri ortaya koymaktadır. Hanın kızı Zulayka'nın pek çok insan içinden sıradan, basit bir mergeni^{****} beğenmesi, ona layık eş olması vasıtasıyla halkın insaniyetlik, sıradanlık hakkındaki anlayışlarının, düşüncelerinin çizgileri verilmiştir. Destanın kendisinde de Külayım ile Zulayka'nın hür iradeyle eş seçme örneklerinden "bütün insanlar eşittir, kadınla erkek eşittir" diyen demokratik görüşün özeti ortaya konmaktadır.

Manas, *Kurmanbek*, *Canış-Bayış* vb. kahramanlık destanlarında aile kurmanın eski konu elementleri saklanmıştır. Sagımbay Orozbek uulu varyantında Şooruk'un kızı Akılay, *Manas*'a kendi arzusuyla varır. Diğer kızlar da delikanlıları beğenip seçerler. Mesela:

Manas erim olsun deyip,
Kızlardan ayrılıp,
Sülün gibi boynu görünüp,
Uzanıp kalkıp nazlı nazlı yürüyüp,
Yaş çubuk gibi burulup,
Sultan ere doğru yönelip
Manas'ın önüne vardı,
Akılay kız olsa da
Başına devlet kondu.

Dengini buldu, dengi deyip,
Geldi kendisinin uygunu deyip,
Akılay daha önce beğendi,
Ondan artık mıyız deyip
Deminki ayakta duran otuz kız
Birir birer baktılar. (Sağımbay Oraz-
bak uulu, 2. 221),-

denilerek Akılay'ın ve onun baş oldu-
ğu kızların kendilerine güveyi seçmeleri
anlatılmaktadır. Sayakbay Karala uulu
anlatmasında Karaç'ın kızı Körpayan
kendi iradesiyle Bakay'ı seçer.

Kırgızların küçük kahramanlık des-
tanlarında, başka uruktan kadın alan
kahramanın, alp kızla bire bir yarışıp
yenip ve kayın atasının buyurduğu zor
vazifeleri yerine getirerek evlenmesin-
den başka, müstakbel kayın atasıyla
bir başına mücadele ederek onu yenip
kızıyla evlenmesiyle ilgili motif de sak-
lanmıştır. İşte bu en eski motif, *Kurman-
bek* destanında toplumsal talebe bağlı
olarak işlenmektedir. “Beni sançıp kim
yıkarsa Kanışay'ı ona vereyim deyip
şart ileri süren” büyük kahraman Bak-
burkan: “Kim Ürgönç suyunu geçip beni
yenip kahramanlığını, pehlivanlığını,
halkı korumak için işe yarar olduğunu
gösterirse kızımı ona vereyim.” deyip
ferman çıkarır; onun maksadı kendisi
ihtiyarladığında halkı koruyacak kahra-
manı bulup hazırlamaktır. Babasının bu
maksadını doğru olarak anlayan Kanı-
şay karşı çıkmaz ve yarışı kazanan Kur-
manbek batırla evlenir. Bundan, geçmiş-
teki sempatik irtibatın, başka bir deyişle
vakti zamanında kaderine yazılan yar
hakkındaki motifin değişmesini görmek
mümkündür.

Kurmanbek'e kadar delice akan

Ürgenç'i sadece epik kahramanlar, Seme-
tey ile Külçoro geçmişlerdir. Bunda da
Oogan hanı Akun'un kızı Ayçürök'ü
almak için giden Kırgız kahramanları
erkekçe mücadele edip öte taraftaki kıyı-
ya yüzüp geçmişlerdir. Hem Semetey'in
hem de Kurmanbek'in Oogan hanının
kızlarıyla evlenmeleri, bize göre, büyük
destanın küçük destana olan tesirinden
kaynaklanmış olsa gerektir. Fakat, iki
destan da bu motifi iki farklı şekilde işle-
mektedirler. *Semetey* destanında anaer-
killik unsurlarına rastlanmaktadır. Bu
durum, kadınların güveyi seçmelerinde
görülmemektedir. Ayçürök'ün kahraman-
ları sınamasında anaerkillik unsurları
saklanmıştır. Böyle olsa da Çınkoco ve
Toltoy, Ayçürök'ü alalım deyip kalabalık
askerle gelip şehrini kuşatmaları pek
çok varyantta geleneksel türde anlatıl-
maktadır. Ayçürök kırk gün beklemek
için vadeleşip kuğu şekline girip Talas'a
gelerek sunguru hile ile alıp gidince
onu izleyip giden Semetey'in kendisine
uygun eşi Ayçürök'ü Çınkoco ve Toltoy
ile mücadele edip güç kullanarak aldığı
malumdur. Kurmanbek'te ise kahraman
daha önce hiç görmediği kızın haberini
alıp kayın atasının şartını yerine getire-
rek evlenir.

Manas üçlemesindeki esas temalar-
dan biri olan batırlara mahsus evlenme
teması, destanın her bir kısmında, diğer
varyantlarında pek çok değişikliğe uğra-
yıp her türlü şekilde anlatılmaya baş-
lamıştır. Çokan Valihanov'un derlediği
varyantta batırlara mahsus evlenmenin
eski izleri korunup Manas karısını müca-
dele edip güç kullanarak alır. Burada
“yüzünün aklığı ak kar gibi, yanağının

kızılı ak kara damlayan kan gibi kızarıp duran, saçı topuğuna kadar uzanan, kokusu mis gibi kokan, dişi fincan gibi ağaran” Karakan’ın kızı Kanıkey’e (esas nüshaya göre Hankey) Manas’ın babası Cakıp’ı dünür olması için göndermesi ile başlanmaktadır. Cakıp, oğluna uygun bir kız arayıp pek çok yeri dolaşıp Bukar’a (Buhara’ya) varır. Fakat, han Cakıp’ın oğluna kızını vermez ve “Benim kızıma han oğlu layıktır, senin oğluna ise yoksul beyin kızı uygundur.” der. Manas savaş açar ve kızı zorla alır”. Burada halk edebiyatında rastlanan nişanlıyı güç kullanarak zorla alan batırlara mahsus evlenme geleneğine göre Manas’ın Karakan’ın kızı Kanıkey’i aldığı görülmektedir. Çokan Valihanov’un kısaca yazıp derlediği “Manas’ın çocukluk dönemi ve Kanıkey’le evlenmesi” hakkındaki epizot bununla bitmektedir.⁷

Manas epopesinin konu çizgisinde evlenme geleneği hakkında en belirgin yeri tutan epizot, Manas’ın Kanıkey’le evlenmesidir. Bu epizotta halkın aile ve nikâh kaide-gelenekleri genişçe tasvir edilmektedir. Farklı epik motiflerin eski izlerine rastlanmakla birlikte esasında Kırgızların daha sonraki devirlerdeki aile geleneklerinin atmosferi ile kuşatılmaktadır. “Eski Kırgızlarda sosyal duruma göre başlık için muhtelif sayıda mal verilerek evlendiği hakkında eski haberler de hatırlatılmaktadır.”⁸

Kırgızlarda dünürleşip başlık olarak dört tülük^{****} mal ödeyip evlenme, eski devirlerden uzanıp daha sonraki dönemlere kadar hüküm sürüp gelen âdettir. Bundan dolayı Manas’ın Şatemir’in (Karakan) kızı Kanıkeyle evlenmesi,

daha sonraki âdete göre açıklanmıştır. *Seytek* destanında da batırlara mahsus evlilik değiştirilip bilhassa daha sonraki devirdeki hayatta rastlanılan sahnelere çok yakın bir şekilde tasvir edilmiştir.

NOTLAR:

* Bu yazı, **Manas Entsiklopediya** (Bişkek 1995) adlı iki ciltlik eserin birinci cildinin 116-120. sayfaları arasında *Baatırdık Üylönüü* adıyla yazılan madde olarak yer almıştır ve Kırgız Türkçesinden aktarılmıştır.

** İlkel cemiyet döneminde; daha sonra da, yakın akrabalar ve bir yerde birlikte yaşayan cemaat üyeleri arasındaki evlenmeyi yasaklayan adet. Kırgız halkında kan bağı evlenmeyi yasaklamıştır. Ancak yedi nesil geçtikten sonra o kabileden kadın almaya imkan vermiştir. Bu tür kanun ya da kaide Kazaklarda da var olmuştur. Bölgesel yerleşme uruk gruplarına bağlı olduğundan nişanlı kızı ya da gelini daima uzak yerden almışlardır. Sözün kısası bu, Türk-Moğol uruklarının çoğunda geleneğe dönüşmüştür.

1 **Altay-Baatırlar**, 1.c., Gorno-Altaysk 1958, 24-31.

2 Klavdiy Elian, **Raznoobraznie povestvonnaya. SB. Drevnie avtorı o Sredney Azii**, Taşkent 1940, 23-24.

3 V. İ. Verbitskiy, **Altayskie İnorodtsı**, Moskva 1893, 146-165.

4 V. M. Jirmunskiy, **Skazanie ob Alpanışe i bogatırskaya skazka**, Moskva 1960, 221-226

*** Türk-Moğol halklarının folklorlarında çokça görülen tiptir. Epik kahramanlar başka ele ve düşmanlarına karşı vardıklarında çoklukla kel olup değişirler.

5 **Altay Baatırlar**, 2. c., Gorno-Altaysk 1959, 113-150.

6 V. M. Jirmunskiy-H. T. Zarifov, **Uzbekskiy narodniy geroičeskiy epos**, M. 1948, 158.

**** usta avcı

7 **Vestnik Akademii nauk Kazahskoy SSR**, 1965, No. 8, 421.

8 N. Ya. Biçurin, **Sobranie svedeniy...**, 1.c., M.-L. 1950, 353.

***** evcil hayvanlar (at, sığır, deve, koyun, keçi).